

Emilia Kłyś

mgr, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

orcid.org/0009-0003-2116-5066

emiliaklys00@gmail.com

Analiza wykorzystania opinii osmologicznej w postępowaniu karnym na przykładzie sprawy Tomasza Komendy

Wprowadzenie do badań osmologicznych

Osmologia jest jedną z najbardziej zagadkowych dziedzin kryminalistyki. Zajmuje się ona badaniem, czy ślad zabezpieczony na miejscu zdarzenia jest identyczny z próbką pobraną od podejrzanego czy oskarżonego. Używa się do tego celu specjalnie szkolonych psów¹. Standardowy model pracy psa przyjmuje, iż musi on nawęszyć jedną próbkę zabezpieczoną na miejscu zdarzenia i sprawdzić, czy jej odpowiednik znajduje się w specjalnie przygotowanym do tego celu ciągu selekcyjnym, gdzie znajduje się jedna próbka pobrana od osoby podejrzaney/oskarżonej.

W początkowej fazie badań osmologicznych należy przeprowadzić minimum trzy próby kontrolne², przynajmniej dwie w układzie kontroli pozytywnej³, a jedną – negatywnej⁴. Przy czym metodyka⁵ jasno zastrzega, iż po każdym przejściu psa po ciągu

¹ *Kryminalistyka*, red. J. Widacki, wyd. 4, Warszawa 2018, s. 348.

² Próby kontrolne mają na celu stwierdzenie, czy pies jest w dyspozycji do pracy węchowej i czy ciąg selekcyjny jest dobrany prawidłowo.

³ Próba kontrolna w układzie kontroli pozytywnej – w ciągu selekcyjnym występuje próbka badawcza zgodna z próbką do nawęszania.

⁴ Próba kontrolna w układzie kontroli negatywnej – w ciągu selekcyjnym nie występuje próbka badawcza zgodna z próbką do nawęszania.

⁵ *Metodyka badań osmologicznych* z dnia 14.06.2013, nr BJ-W4-Mb-1, wyd. 1 [niepubl.].

selekcyjnym⁶ musi dojść do zmiany ustawienia próbek badawczych w ciągu selekcyjnym⁷. Głównym powodem takiego wskazania jest fakt, że psy uczą się na podstawie skojarzeń. Co za tym idzie – brak zmian w ułożeniu materiałów zapachowych doprowadziłby do wykształcenia u psa niebezpiecznego nawyku wskazywania za każdym razem tego samego stanowiska co w pierwszej próbie. W takim przypadku konieczne byłoby odsunięcie zwierzęcia od służby w związku z wykształceniem nieprawidłowych mechanizmów.

Jeśli okazałoby się, iż próby kontrolne dały efekt negatywny, to o dalszym przebiegu badania decyduje biegły z zakresu osmologii. Może on wtedy zlecić wymianę próbek kontrolnych lub uzupełniających, wprowadzenie innego psa lub całkowite zaprzestanie badań. Należy zaznaczyć, że zmiana jakichkolwiek śladów zapachowych wymaga ponownego przeprowadzenia prób kontrolnych⁸. W przypadku pozytywnego wyniku prób kontrolnych biegły zleca przejście do następnego etapu, jakim są próby właściwe⁹.

Początek badania właściwego zaczyna się od ustawienia przez biegłego (lub kandydata na biegłego) ciągu selekcyjnego. Odbywa się to zgodnie z wcześniej ustalonym planem. W tym czasie przewodnik wraz z psem muszą pozostawać poza rozpoznawalnią¹⁰. Jest to konieczne, aby osoby nadzorujące zwierzę nie znały miejsca usytuowania próbek, dzięki temu można uniknąć efektu Rosenthala¹¹. Następnie biegły opuszcza rozpoznawalnię i udaje się do pomieszczenia, z którego obserwuje przebieg czynności. Kiedy nie ma już nikogo w obrębie miejsca badań, przewodnik psa dostaje zgodę na wprowadzenie zwierzęcia do rzeczonoego pomieszczenia¹².

W kluczowym momencie badania właściwego opiekun daje psu do nawęszenia próbki zabezpieczone na miejscu zdarzenia. Należy

⁶ Ciąg selekcyjny – próbki badawcze ustawiane są w szereg lub okrąg celem umożliwienia prawidłowej oceny pracy psa.

⁷ Cyt. metodyka nr BJ-W4-Mb-1, s. 9.

⁸ *Ibidem*, s. 9–10.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Efekt Rosenthala oznacza możliwość niewerbalnego wpływu przewodnika na psa (nawet niecelowego), w następstwie czego zwierzę wybiera wskazane stanowisko.

¹² Cyt. metodyka nr BJ-W4-Mb-1, s. 9–10.

jednak pilnować, aby był to pochłaniacz, który nie był wcześniej używany w żadnym badaniu¹³. Pies po zapoznaniu się z próbką zapachu z miejsca zdarzenia zaczyna przejście po ciągu selekcyjnym, nawęszając przy tym kolejne próbki porównawcze. Jeśli wyczuje on wystąpienie zgodności, winien to zasygnalizować w sposób, w jaki przed badaniem określił to jego przewodnik. W sytuacji, kiedy nie wykryje w ciągu selekcyjnym żadnego zgodnego zapachu, wraca do stanowiska początkowego, do swojego opiekuna¹⁴. Po zakończeniu pracy zwierzęcia przewodnik wraz z nim opuszczają rozpoznawalnię i udają się do poczekalni. W tym samym czasie biegly dokonuje oceny zachowania psa¹⁵.

Założenia badawcze

Badania osmologiczne w kryminalistyce opierają się na założeniu, że zapach ludzki jest indywidualny lub co najmniej wąsko grupowy, a specjalnie szkolone psy są w stanie rozpoznać taki zapach. Przy czym w doktrynie już od lat 70. XX wieku podnoszono, że nie ma żadnych opracowań naukowych, które choćby uprawdopodobniły, że zapach człowieka jest indywidualny, niezmienny w czasie i że psy zwracają uwagę wyłącznie na zapach naturalny człowieka i potrafią go odróżnić od zapachu nabytego w środowisku. Zwrócono także uwagę, że istota rozpoznawania przez psy zapachów ustawionych w ciągu selekcyjnym jest podobna do rozpoznawania przez świadka w ramach okazania symultanicznego osoby, zatem nie ma pewności, że psy wskazują spośród zapachów porównawczych zapach identyczny, a nie najbardziej podobny do dowodowego¹⁶.

¹³ T. Bednarek, *Trochę inny punkt widzenia*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2014, t. 18, s. 127.

¹⁴ Cyt. metodyka nr BJ-W4-Mb-1, s. 10.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ J. Widacki, *Kilka uwag o identyfikacji zapachów ludzkich przez psa na użytek procesu karnego*, „Palestra” 1998, nr 11/12, s. 102–108; *idem*, *Ani przypadek, ani pewność. O jednej z metod określania wartości diagnostycznej identyfikacji osmologicznej*, „Problemy Kryminalistyki” 1999, nr 225, s. 62–63; *idem*, *Który wizerunek badań osmologicznych jest prawdziwy? – polemika*, „Problemy Kryminalistyki” 2000, nr 229, s. 46–47; J. Wójcikiewicz, *Osmologia*, [w:] *Ekspertyza sądowa*, red. *idem*, Kraków 2002.

Podnoszono również, że w innych krajach, w których poziom nauki jest wysoki, dowód taki jest albo niedopuszczalny, albo traktowany z dużą dozą ostrożności¹⁷, a zagraniczne badania eksperymentalne wskazują na relatywnie niską wartość diagnostyczną tej metody¹⁸. Zastrzeżenia te podniesiono także w glosie do wyroku Sądu Najwyższego, zauważając, że wciąż nie zostały wyjaśnione kwestie zmienności i niepowtarzalności zapachów, podkreślając przy tym, że ciągle pozostaje jeszcze zbyt wiele wątpliwości niezwyfikowanych przez poważne badania naukowe¹⁹.

Przypadek Tomasza Komendy

Na lata 1995–2005 przypada okres niezwyklej popularności badań osmologicznych w polskiej kryminalistyce. Dowód w postaci opinii osmologicznej odgrywał często kluczową rolę w procesach w tamtym czasie. Najczęściej wykorzystywano go w przypadku ciężkich zbrodni, takich jak zabójstwa czy rozboje²⁰. Fascynacja tymże dowodem przenosiła się na bezkrytyczną wiarę w jego niepodważalność, co doprowadziło do wymierzania na jego podstawie wieloletnich

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I.L. Brisbin, S.N. Austad, *Testing the individual odour theory of canine olfaction*, „Animal Behaviour” 1991, no. 42, s. 63–69; *idem*, *The use of trained dogs to discriminate human scent: a reply*, „Animal Behaviour” 1993, no. 46, s. 191–192; G.J. Hargreaves, *Police practice detection dog lineup*, „FBI Law Enforcement Bulletin” 1996, no. 14, s. 1–3; R.F. Becker, J.E. Markee, *Studies on olfactory discrimination in dogs: Ability to detect human odour trace*, „Animal Behaviour” 1964, no. 12, s. 311–315; G.A.A. Schoon, *A first assessment of the reliability of an improved scent identification line-up*, „Forensic Science International” 1998, vol. 43, no. 1, s. 70–75; *idem*, *Scent identification lineups by dogs (Canis familiaris): experimental design and forensic application*, „Applied Animal Behaviour Science” 1996, vol. 49, issue 3, s. 257–267; R.H. Settle, B.A. Sommerville, J. McCormick, D.M. Broom, *Human scent using specially trained dogs*, „Animal Behaviour” 1994, no. 48, s. 1443–1448; A. Taslitz, *Does the cold nose know? The unscientific myth the dog scent line up*, „The Hastings Law Journal” 1990, no. 42, s. 14–134.

¹⁹ K. Woźniewski, *Glosa do wyroku SN z 5 listopada 1999 r., V KKN 440/99*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 9, s. 84–92.

²⁰ *Kryminalistyka*, *op. cit.*, s. 357.

kar pozbawienia wolności²¹, jak się później okazało – również względem osób niewinnych.

Doskonałym tego przykładem jest jedna z najgłośniejszych pomyłek wymiaru sprawiedliwości, która została wyjaśniona dopiero w 2018 r. Chodzi o sprawę Tomasza Komendy. Rzeczony mężczyzna został oskarżony o to, iż

w nocy z 31 grudnia 1996 r. na 1 stycznia 1997 r. [...], działając ze szczególnym okrucieństwem, wspólnie i w porozumieniu z innymi do tychczas nieustalonymi osobami, używając przemocy polegającej na stosowaniu dużej siły fizycznej, w celu przełamania oporu ofiary, powodujących szereg urazów górnych partii ciała, dopuścił się zgwałcenia nieletniej [...] poprzez, między innymi, penetrację narządów rodnych i odbytu narzędziem tępym lub tępokrawędzistym, w następstwie czego doznała ona obrażeń w postaci rozległych podbiegnięć krwawych i rozerwania śluzówki pochwy, tkanek miękkich pomiędzy pochwą a odbytem z następowym dużym krwotokiem zewnętrznym, podbiegnięć krwawych śluzówki i ściany odbytu, podbiegniętych krwią wrzcionowatych pęknięć śluzówki odbytu, stanowiących trwałą chorobę realnie zagrażającą życiu, które to obrażenia w połączeniu z wychłodzeniem organizmu skutkowały śmiercią wymienionej²².

Na miejscu zdarzenia Policja zabezpieczyła wiele dowodów, ale w procesie kluczowe okazały się badania DNA, opinia mechanoskopijna, a także ekspertyza osmologiczna²³. Należy podkreślić, że wszystkie przywołane metody znajdowały się wówczas na wczesnych etapach rozwoju. Dlatego też nie dziwi fakt, iż każda z tychże opinii była obarczona licznymi błędami. Jak udało się ustalić po latach, ówczesny stan wiedzy w zakresie badań DNA pozwalał określić, iż cechy genetyczne wyizolowane z włosów zebranych na znalezionej na miejscu zdarzenia czapce posiadała 1 na 71 osób²⁴.

²¹ *Ibidem*; J. Widacki, *Kilka uwag o identyfikacji...*, *op. cit.*; *idem*, *Ani przypadek, ani pewność...*, *op. cit.*, s. 62–63; *idem*, *Który wizerunek badań osmologicznych...*, *op. cit.*, s. 46–47; J. Wójcikiewicz, *Osmologia*, *op. cit.*

²² Wyrok SN z dnia 16 maja 2018 r., V KO 26/18, LEX nr 2515771.

²³ G. Głuszak, *25 lat niewinności. Historia Tomasza Komendy*, Kraków 2018, s. 61–63.

²⁴ *Badania DNA z włosów w sprawie Tomasza Komendy*, www.testdna.pl/badania-dna-z-wlosow-w-sprawie-tomasza-komendy [dostęp: 17.03.2024].

Również analiza śladów traseologicznych, tj. zgodności odcisku szczęki podejrzanego ze śladami pozostawionymi na ciele ofiary, nie przyniosła kategorycznej odpowiedzi, że ich dopasowanie jest stuprocentowe. Wydana w dniu 17 kwietnia 2000 r. opinia wstępna w tym zakresie zawierała bowiem stwierdzenie, iż „obrażenia pochodzą od zębów Tomasza Komendy lub innej osoby”²⁵.

W związku z powyższymi wątpliwościami w marcu 2000 r. zlecono przeprowadzenie ekspertyzy osmologicznej²⁶, która miała rozwiązać wątpliwości co do winy podejrzanego. Należy się jednak zastanowić, jaka była celowość wykonywania tego badania, albowiem po tak długim czasie materiał zapachowy zebrany na miejscu zdarzenia uległ już znacznemu osłabieniu. Sama ekspertyza została przeprowadzona przez nadkomisarza Ireneusza Wesołowskiego z Zespołu Stanowisk Kryminalistycznych w Zielonej Górze Komendy Wojewódzkiej Policji w Gorzowie Wielkopolskim²⁷, a celem rzeczonych badań było porównanie zgodności zapachowej czapki znalezionej na miejscu zdarzenia z materiałem porównawczym pobranym od Tomasza Komendy²⁸. Do analizy wykorzystano dwa psy, Lukasa i Kira²⁹. Na podstawie prób wykonanych z psami w ciągach selekcyjnych wskazano istnienie zgodności zapachowej między próbkami zapachowymi oskarżonego a tymi pobranymi na miejscu zdarzenia³⁰. Między innymi na podstawie dowodu z tej próby osmologicznej 14 listopada 2003 r. zapadł pierwszy wyrok skazujący w tej sprawie, orzekający karę 15 lat pozbawienia wolności³¹.

Zarówno oskarżony, jak i oskarżyciel nie zaakceptowali wyroku i zdecydowali się na złożenie apelacji. W wyniku postępowania odwoławczego Sąd Apelacyjny we Wrocławiu dnia 16 czerwca 2004 r. wydał wyrok, na mocy którego podwyższył orzeczoną wobec

²⁵ G. Głuszak, *25 lat niewinności...*, op. cit., s. 47.

²⁶ A. Lebedowicz, *Ekspertyza osmologiczna a przypadek Tomasza Komendy*, [Ridero], 2018, s. 23–24.

²⁷ E. Wilczyńska, *Dziewczyna w czarnej sukience. Historia zbrodni miłoszyckiej*, Warszawa 2023, s. 150.

²⁸ G. Głuszak, *25 lat niewinności...*, op. cit., s. 42–44.

²⁹ *Ibidem*. Numery atestu, odpowiednio: 11/ZTK/So/2000 i 10/ZTK/So/2000.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A. Lebedowicz, *Ekspertyza osmologiczna...*, op. cit., s. 26–27.

Tomasza Komendy karę do 25 lat pozbawienia wolności, a także orzekł o pozbawieniu go praw publicznych na okres 10 lat³².

Dopiero po upływie 14 lat nieustannych starań Tomasza Komendy i jego najbliższych o ustalenie prawdy Sąd Najwyższy uniewinnił go. W swoim orzeczeniu odniósł się do wszystkich zgromadzonych w sprawie dowodów, także do ekspertyzy osmologicznej, podkreślając jej niewiarygodność. Wprost stwierdził bowiem, że

niemiarodajnie jawi się opinia osmologiczna. Skoro bowiem wykazano w sposób niebudzący wątpliwości, że skazany nie nosił czapki znalezionej i zabezpieczonej na miejscu zdarzenia, to sporządzenie z niej konserwy zapachowej zgodnej z materiałem porównawczym pobranym [...] w 2000 r. musiało być obarczone błędem. Podkreślenia wymaga, że zarówno materiał dowodowy, jak i materiał porównawczy zostały pobrane tego samego dnia, bez udziału biegłego, co w znacznym stopniu umożliwiało popełnienie błędu³³.

Błędy metodologiczne

W kontekście powyższych rozważań nasuwa się pytanie, czy można było uniknąć tego niesłusznego skazania. Odpowiedź nie jest oczywista, ale prawdopodobnie powinna być twierdząca. Już bowiem w 1999 r. Sąd Najwyższy wskazał w orzeczeniu na „krytyczne głosy piśmiennictwa, dotyczące tak niefrasobliwego podejścia do całkowicie nowej i praktycznie niezweryfikowanej jeszcze metody kryminalistycznej”³⁴. Już rok przed rzeczoną ekspertyzą Sąd Najwyższy podjął próbę określenia kryteriów, które musiałyby zostać spełnione, aby dowód osmologiczny mógł zostać dopuszczony w procesie³⁵. Pierwsza kwestia dotyczy formy, w jakiej powinno odbywać się badanie zgodności zapachowej. W ocenie Sądu Najwyższego,

o ile sama czynność zabezpieczenia tzw. śladu zapachowego może nastąpić nawet w trybie art. 308 § 1 k.p.k., o tyle badanie osmologiczne powinno być przeprowadzane w formie ekspertyzy, a w konsekwencji

³² *Ibidem*, s. 27–28.

³³ Cyt. wyrok SN z dnia 16 maja 2018 r.

³⁴ Wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r., V KKN 440/99, LEX nr 38328.

³⁵ T. Bednarek, G. Sutowski, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 5 listopada 1999 r. V KKN 440/99*, „Palestra” 2000, nr 5–6, s. 246–255.

powinno ono być poprzedzone postanowieniem o powołaniu biegłego i powinno być zakończone wydaniem opinii biegłego (art. 193 i nast. k.p.k.). Złożona przez biegłego opinia powinna odpowiadać wymogom określonym w art. 200 k.p.k., zaś weryfikacja jej wartości dowodowej powinna przebiegać z zachowaniem kryteriów, o których mowa jest w art. 201 k.p.k.³⁶

Tak też stało się w sprawie Tomasza Komendy, albowiem Ireneusz Wesołowski został powołany do przeprowadzenia omawianej ekspertyzy na mocy postanowienia prokuratora Prokuratury Okręgowej we Wrocławiu z dnia 6 marca 2000 r.³⁷ Następnie wydał on opinię, w której zawarł sprawozdanie z przeprowadzonych czynności, przebieg badań i stosowne wnioski³⁸.

W omawianym orzeczeniu Sąd Najwyższy jasno określił, jakimi elementami powinno się cechować każde badanie. Poniżej przytoczono te wskazania z odniesieniem do sprawy Tomasza Komendy.

Po pierwsze, grupa dawców zapachów do eliminacji powinna zostać dobrana właściwie (grupa pod względem zapachowym jednorodna, ale różna od oskarżonego); konieczne jest też sporządzenie takiej dokumentacji czynności pobrania porównawczych śladów zapachowych, aby sąd posiadał wiadomości o osobach dawców śladów porównawczych (tak jak posiada wiadomości o tzw. osobach przybranych do czynności okazania)³⁹. W realiach tzw. zbrodni miłoszyskiej nie można jednak zweryfikować, czy biegły zastosował się do tych wymogów, ponieważ nie poczynił żadnej precyzyjnej wzmianki na temat materiałów uzupełniających, których użył do budowy ciągu selekcyjnego. Ograniczył się jedynie do wskazania, iż był on pobrany od osób, które nie są związane z wymienioną sprawą⁴⁰.

Po drugie, zapachy porównawcze do eliminacji, pochodzące od osób przybranych, i zapach od oskarżonej powinny być pobrane mniej więcej równocześnie i tą samą metodą⁴¹. Odnosnie do tej kwestii nie ma żadnej wzmianki w opinii wydanej przez Ireneusza

³⁶ Cyt. wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r.

³⁷ G. Głuszak, *25 lat niewinności...*, *op. cit.*, s. 41–43.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Cyt. wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r.

⁴⁰ G. Głuszak, *25 lat niewinności...*, *op. cit.*, s. 44.

⁴¹ Cyt. wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r.

Wesołowskiego. W związku z czym nie ma żadnej realnej możliwości weryfikacji, czy biegły postąpił zgodnie z zaleceniami Sądu Najwyższego.

Po trzecie, osoby znajdujące się w czasie rozpoznawania przez psa w zasięgu jego zmysłów (wzroku, słuchu, węchu), w szczególności jego przewodnik, nie mogą znać miejsca usytuowania śladu porównawczego w szeregu selekcyjnym, a okoliczność ta powinna być w należyty sposób udokumentowana⁴². O ile w opinii HE-Zg-574/2000 poczyniono zapisek, iż przewodnik nie został poinformowany o rozmieszczeniu materiału porównawczego w ciągu selekcyjnym⁴³, o tyle nie zostało to w sposób należyty udokumentowane. Nie zarejestrowano bowiem przebiegu ekspertyzy za pomocą kamery wideo, albowiem prokuratura o to nie wniosowała⁴⁴. Co za tym idzie, nie ma żadnych materiałów, które pozwoliłyby na zweryfikowanie prawdziwości też zaprezentowanych przez biegłego w tym zakresie.

Po czwarte, w czasie rozpoznawania powinny być przeprowadzone dwie próby puste (pierwsza, polegająca na tym, iż w szeregu selekcyjnym nie ustawia się śladu porównawczego, tj. pobranego od osoby podejrzanej, druga zaś polegająca na tym, iż ślad porównawczy znajduje się w szeregu selekcyjnym, za to zamiast śladu dowodowego pochodzącego z miejsca zdarzenia psu daje się do nawęszenia tzw. ślad pusty, niezawierający żadnego zapachu), ewentualnie także tzw. próba atrakcyjności zapachu (rezultaty owych prób pustych powinny być udokumentowane z taką samą starannością jak rezultaty próby ostatecznej)⁴⁵. Zgodnie z twierdzeniami zawartymi w omawianej opinii wykonano takowe próby⁴⁶. Próżno jednak szukać jakichkolwiek szczegółowych wskazań w tym zakresie. Ponadto, jak już wskazano, w związku z brakiem dokumentacji wideo, niemożliwe jest zweryfikowanie, czy faktycznie takie próby wykonano, a jeśli tak, to czy psy rzeczywiście wykazały zdolność do pracy w dniu prowadzenia badań.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ G. Głuszak, *25 lat niewinności...*, *op. cit.*, s. 44.

⁴⁴ E. Wilczyńska, *Dziewczyna w czarnej sukience...*, *op. cit.*, s. 151.

⁴⁵ Cyt. wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r.

⁴⁶ G. Głuszak, *25 lat niewinności...*, *op. cit.*, s. 44.

Po piąte, dwie próby wystarczą do przekonania się, czy pies jest pewien swego rozpoznania i czy przy wskazaniu opierał się istotnie na śladzie zapachowym, a nie kierował się miejscem śladu zapachowego w szeregu⁴⁷. W istocie w realiach sprawy Tomasza Komendy każdy z dwóch psów dokonał po trzy przejścia po ciągu selekcyjnym, za każdym razem wskazując próbkę, która miała należeć do oskarżonego. Niemniej jednak, na co zwracano uwagę już dwukrotnie, nie można zweryfikować tych twierdzeń w sposób obiektywny⁴⁸.

Po szóste, rozpoznania powinny dokonywać niezależnie od siebie dwa psy, mające aktualny atest⁴⁹. W przypadku omawianego kazusu do badań wykorzystano psa Lukasa oraz Kira, które miały aktualne atesty, a co za tym idzie, należało przyjąć, iż były zdolne do prawidłowego wykonania badań osmologicznych.

Prowadząc rozważania, dlaczego sądy I i II instancji podjęły błędne decyzje na podstawie wątpliwych dowodów, należy również podkreślić, że zbagatelizowały one ówczesne krytyczne głosy doktryny, a także orzecznictwo Sądu Najwyższego⁵⁰, gdzie chociażby w cyt. wyroku z dnia 14 stycznia 2003 r. wskazano:

dowód osmologiczny nie daje jak dotąd takiego przekonania, jakie może wynikać np. z badań daktyloskopijnych [...], stąd w orzecznictwie trafnie wskazuje się na potrzebę zachowania daleko idącej ostrożności w opieraniu orzeczeń wyłącznie na tym dowodzie⁵¹.

⁴⁷ Cyt. wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r.

⁴⁸ Warto zwrócić uwagę, że teza Sądu Najwyższego zdaje się tutaj zbyt daleko idąca. Do dzisiaj nie istnieją bowiem żadne badania naukowe, które w sposób jednoznaczny wskazywałyby, że psy przy wyborze kierują się indywidualnym zapachem ludzkim. Owszem, ich wskazania nie są losowe, ale nie może to prowadzić do automatycznego przyjęcia, że ma to związek z indywidualną wonią osobniczą.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Zob. wyrok SN z dnia 12 stycznia 2000 r., IV KKN 269/99, LEX nr 51139; wyrok SN z dnia 21 października 2002 r., V KKN 283/01, LEX nr 56843; wyrok SN z dnia 14 stycznia 2003 r., III KKN 465/00, LEX nr 75378; wyrok SN z dnia 7 lipca 2003 r., III KK 108/02, LEX nr 81194.

⁵¹ Cyt. wyrok SN z dnia 14 stycznia 2003 r.

Nie stanowiło to jednak przeszkody dla sądów, które bezkrytycznie uznały za wiarygodny dowód w postaci opinii osmologicznej, co w połączeniu z innymi (również wadliwie ocenionymi) dowodami doprowadziło do skazania osoby niewinnej. Należy wskazać na absurdalność sytuacji wykazania zgodności zapachowej między człowiekiem a rzeczą, której nigdy nie trzymał w rękach. To klarowny przykład na to, że dowód z opinii osmologicznej należy oceniać z bardzo daleko idącą ostrożnością. Obecnie sądy podchodzą do dowodu zapachowego właśnie w taki sposób, o czym świadczyć może np. wyrok Sądu Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim, który jasno daje do zrozumienia, że

w obecnym stanie nauki dowód osmologiczny wciąż nie daje takiego przekonania, jakie może wynikać z innych badań, np. daktyloskopijnych czy badań genetycznych. W orzecznictwie wskazuje się na potrzebę zachowania daleko idącej ostrożności w opieraniu wydawanych orzeczeń wyłącznie na tym dowodzie, i choć dowód ten jest oczywiście dopuszczalny w procesie karnym, to jednak wartość diagnostyczna identyfikacji osmologicznej pozostaje wciąż do końca niepoznana⁵².

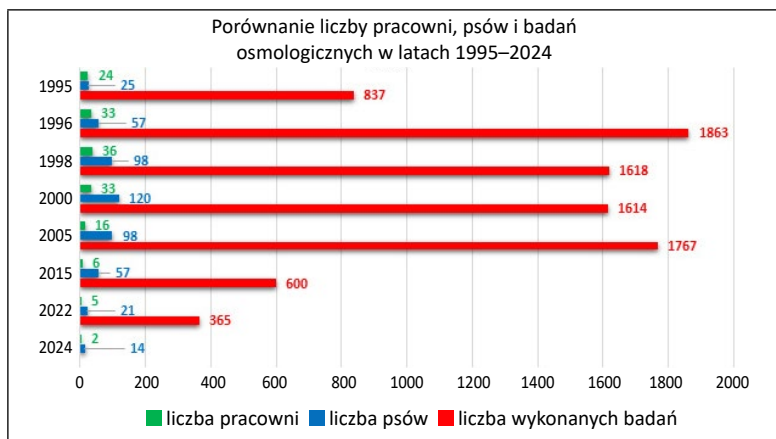
Niemniej jednak zdarzają się (jednostkowe) przypadki, gdzie sądy wciąż pozostają bezrefleksyjne w stosunku do tegoż dowodu. Najlepszym tego przykładem może być wyrok Sądu Okręgowego w Bydgoszczy z 2023 r., który jasno określa, iż „nie można wykluczyć, że nawet taki dowód [opinia osmologiczna – przyp. aut.], będąc jedynym dowodem wskazującym na osobę sprawcy przestępstwa, mógł być podstawą wyroku skazującego”⁵³. Słowa te utwierdzają w przekonaniu, że sędziowie po dziś dzień nie zapoznali się z dotychczasowym dorobkiem doktryny w zakresie informacji na temat badań osmologicznych. Takowe postępowanie osób orzekających nie powinno mieć miejsca. Może to bowiem prowadzić do błędnej analizy materiału dowodowego, a w konsekwencji błędnych rozstrzygnięć – jak w przypadku sprawy Tomasza Komendy.

⁵² Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 17 listopada 2015 r., IV Ka 607/15, Legalis nr 73878.

⁵³ Wyrok SO w Bydgoszczy z dnia 17 października 2023 r., IV Ka 868/23, LEX nr 3622452.

Aktualny stan badań osmologicznych

Wykres 1. Liczba pracowni, psów i badań osmologicznych wykonanych w latach 1995–2024 na terenie RP⁵⁴

Na podstawie danych z lat 1995–2024 zawartych na wykresie 1 należy jednoznacznie stwierdzić, iż badania osmologiczne przeszły swoistą ewolucję: od gwałtownego wzrostu popularności do niemal całkowitego zaprzestania ich wykonywania. Niewątpliwie w latach 1995–2005 osmologia cieszyła się znacznym zainteresowaniem ze strony organów ścigania. Liczba wykonywanych badań osiągnęła wówczas imponujące wartości – w 1996, 1998, 2000 i 2005 r. ich liczba przekroczyła 1600. Przy czym za rekordowy należy uznać 1996 r., kiedy to wykonano 1863 badania osmologiczne. Był to szczytowy moment popularności tej metody.

Równolegle do liczby badań rozbudowaniu uległo zaplecze techniczne – liczba pracowni do badań osmologicznych

⁵⁴ Do stworzenia powyższego wykresu wykorzystano dane uzyskane od Laboratoriów Kryminalistycznych KWP w 2023 r., a także: J. Wójcikiewicz, *Recenzja książki Paoli A. Prady, Allison M. Curran i Kennetha G. Furtona, Human Scent Evidence („Dowód osmologiczny”), CRC Press-Taylor & Francis Group, Boca Raton 2015*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 9, s. 167; T. Bednarek, *Historia cz. III*, www.osmologia.wortale.net/142-Historia--cz-III.html [dostęp: 11.06.2024].

w kulminacyjnym punkcie (1998 r.) wynosiła 36 jednostek badawczych. Oznacza to, że prawie każde województwo było wyposażone w rozpoznawalnie zapachów⁵⁵. Analogicznie rosła liczba wykorzystywanych do badań psów, czego najlepszym przykładem jest fakt, że w 2000 r. służyło ich w Polsce 120.

Po okresie „mody” na osmologię w latach 1995–2005 nastąpił trend zgoła odwrotny. Doszło bowiem do gwałtownego spadku liczby wykonywanych badań, a co za tym idzie – wygaszenia pracowni osmologicznych oraz usuwania pracujących tam psów ze służby. Efektem tego jest to, że w 2015 r. dokonano jedynie 600 badań osmologicznych, a w 2022 r. liczba ta zmniejszyła się praktycznie o połowę i wyniosła zaledwie 365 ekspertyz. Jednocześnie ograniczono liczbę pracowni, albowiem w 2024 r. istniały tylko dwie rozpoznawalnie zapachów – w Krakowie i Warszawie. Jednocześnie w tym samym roku służyło tam 14 psów do badań zgodności zapachowej.

Zaprezentowane dane jednoznacznie potwierdzają, że aktualnie badania osmologiczne są wykonywane incydentalnie, a ich znaczenie w procesie dowodowym zostało znacznie ograniczone. Ma to prawdopodobnie związek z licznymi kontrowersjami dotyczącymi tejże metody, co można zauważyć m.in. na przykładzie przypadku Tomasa Komendy. W tym miejscu należy wskazać, że nie był to przypadek jednostkowy, a bezrefleksyjne podejście organów wymiaru sprawiedliwości do tegoż dowodu mogło przyczynić się do wielu niesłusznych skazań. To hańbiące doświadczenie powinno być zatem cenną lekcją na przyszłość. Dopuszczanie metod identyfikacyjnych w postępowaniu karnym, a następnie wydawanie na ich podstawie wyroków skazujących, powinno odbywać się z zachowaniem ścisłych wymogów, podobnych do tych określonych w standardzie Dauberta⁵⁶.

⁵⁵ W 1998 r. Polska była podzielona administracyjnie na 49 województw.

⁵⁶ W 1993 r. Sąd Najwyższy w Stanach Zjednoczonych, rozpatrując sprawę *Daubert vs. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, określił zestaw kryteriów, które muszą zostać spełnione, aby uznać dowód naukowy za dopuszczalny w postępowaniu sądowym. Zalicza się do nich konieczność, aby takowa metoda była: obiektywnie weryfikowalna, szeroko opisana w literaturze oraz powszechnie zaakceptowana w doktrynie. Ponadto muszą istnieć ścisłe standardy jej stosowania oraz musi być znany (a przynajmniej przewidywany) procent błędnych wskazań uzyskiwanych przy zastosowaniu tej metody.

Bibliografia

Orzecznictwo

Sąd Najwyższy

Wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r., V KKN 440/99, LEX nr 38328.

Wyrok SN z dnia 12 stycznia 2000 r., IV KKN 269/99, LEX nr 51139.

Wyrok SN z dnia 21 października 2002 r., V KKN 283/01, LEX nr 56843.

Wyrok SN z dnia 14 stycznia 2003 r., III KKN 465/00, LEX nr 75378.

Wyrok SN z dnia 7 lipca 2003 r., III KK 108/02, LEX nr 81194.

Wyrok SN z dnia 16 maja 2018 r., V KO 26/18, LEX nr 2515771.

Sądy okręgowe

Wyrok SO w Bydgoszczy z dnia 17 października 2023 r., IV Ka 868/23, LEX nr 3622452.

Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 17 listopada 2015 r., IV Ka 607/15, Legalis nr 73878.

Literatura

Badania DNA z włosów w sprawie Tomasza Komendy, www.testdna.pl/badania-dna-z-wlosow-w-sprawie-tomasza-komendy [dostęp: 17.03.2024].

Becker R.F., Markee J.E., *Studies on olfactory discrimination in dogs: Ability to detect human odour trace*, „Animal Behaviour” 1964, no. 12, s. 311–315.

Bednarek T., *Historia cz. III*, www.osmologia.wortale.net/142-Historia--cz-III.html [dostęp: 11.06.2024].

Bednarek T., *Trochę inny punkt widzenia*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2014, t. 18, s. 115–134.

Bednarek T., Sutowski G., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 5 listopada 1999 r. V KKN 440/99*, „Palestra” 2000, nr 5–6, s. 246–255.

Brisbin I.L., Austad S.N., *Testing the individual odour theory of canine olfaction*, „Animal Behaviour” 1991, no. 42, s. 63–69.

Brisbin I.L., Austad S.N., *The use of trained dogs to discriminate human scent: a reply*, „Animal Behaviour” 1993, no. 46, s. 191–192.

Głuszak G., *25 lat niewinności. Historia Tomasza Komendy*, Kraków 2018.

Hargreaves G.J., *Police practice detection dog lineup*, „FBI Law Enforcement Bulletin” 1996, no. 14, s. 1–3.

Kryminalistyka, red. J. Widacki, wyd. 4, Warszawa 2018.

Lebiedowicz A., *Ekspertyza osmologiczna a przypadek Tomasza Komendy*, [Ridero], 2018.

Schoon G.A.A., *A first assessment of the reliability of an improved scent identification line-up*, „Forensic Science International” 1997, vol. 43, issue 1, s. 70–75.

- Schoon G.A.A., *Scent identification lineups by dogs (Canis familiaris): experimental design and forensic application*, „Applied Animal Behaviour Science” 1996, vol. 49, issue 3, s. 257–267.
- Settle R.H., Sommerville B.A., McCormick J., Broom D.M., *Human scent using specially trained dogs*, „Animal Behaviour” 1994, no. 48, s. 1443–1448.
- Taslitz A., *Does the cold nose know? The unscientific myth the dog scent line up*, „The Hastings Law Journal” 1990, no. 42, s. 14–134.
- Widacki J., *Ani przypadek, ani pewność. O jednej z metod określania wartości diagnostycznej identyfikacji osmologicznej*, „Problemy Kryminalistyki” 1999, nr 225, s. 62–63.
- Widacki J., *Kilka uwag o identyfikacji zapachów ludzkich przez psa na użytek procesu karnego*, „Palestra” 1998, nr 11/12, s. 102–108.
- Widacki J., *Który wizerunek badań osmologicznych jest prawdziwy? – polemika*, „Problemy Kryminalistyki” 2000, nr 229, s. 46–47.
- Wilczyńska E., *Dziewczyna w czarnej sukience. Historia zbrodni miłoszyckiej*, Warszawa 2023.
- Woźniewski K., *Glosa do wyroku SN z 5 listopada 1999 r., V KKN 440/99*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 9, s. 84–92.
- Wójcikiewicz J., *Osmologia*, [w:] *Ekspertyza sądowa*, red. idem, Kraków 2002.
- Wójcikiewicz J., *Recenzja książki Paoli A. Prady, Allison M. Curran i Kennetha G. Furtona, Human Scent Evidence („Dowód osmologiczny”)*, CRC Press-Taylor & Francis Group, Boca Raton 2015, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 9, s. 166–171.

Inne

- Metodyka badań osmologicznych z dnia 14.06.2013, nr BJ-W4-Mb-1, wyd. 1 [niepubl.].
- Sprawa *Daubert vs. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, Federal Rules of Evidence 104(a), 702, 703.

Streszczenie

Analiza wykorzystania opinii osmologicznej w postępowaniu karnym na przykładzie sprawy Tomasza Komendy

W artykule przeprowadzono analizę zastosowania opinii osmologicznej w postępowaniu karnym na przykładzie sprawy Tomasza Komendy, gdyż mimo licznych wątpliwości co do rzetelności przeprowadzonych badań odegrała ona kluczową rolę w jego skazaniu. Dopiero po blisko 18 latach spędzonych w więzieniu mężczyzna został uniewinniony,

a Sąd Najwyższy podważył wartość dowodu zapachowego. W opracowaniu wskazano błędy metodologiczne i brak zgodności z wytycznymi wskazanymi w orzecznictwie, które mogły doprowadzić do niesłusznego skazania. Po okresie znacznej popularności w latach 1995–2005 z czasem znaczenie osmologii w procesie dowodowym znacząco zmalało, a jej zastosowanie budzi poważne kontrowersje.

Słowa kluczowe: kryminalistyka, osmologia, postępowanie karne, Tomasz Komenda

Abstract

Analysis of the use of osmological evidence in criminal proceedings based on the case of Tomasz Komenda

This article analyzes the use of osmological evidence in criminal proceedings, based on the example of Tomasz Komenda case. Despite numerous doubts regarding the reliability of the conducted tests, this type of evidence played a key role in his conviction. Only after nearly 18 years spent in prison, the man was acquitted, and the Supreme Court ultimately questioned the value of scent evidence. The study points out methodological errors and a lack of compliance with guidelines established in case law, which may have led to the wrongful conviction. After a period of considerable popularity between 1995 and 2005, the significance of osmology in evidentiary proceedings gradually declined, and its application has become a source of serious controversy.

Key words: forensic science, osmology, criminal proceedings, Tomasz Komenda